GRENZELOOS

21 december 1968, iets voor één uur 's middags plaatselijke tijd. Van op het lanceerplatform op John F. Kennedy Space Center wordt de Apollo 8-missie gelanceerd. Het project, dat gezien wordt als de wegbereider van de Apollo 11, met de beroemde maanlanding, zorgt voor een enorme sensatie op aarde. Na de vierde baan om de maan, doet astronaut William Anders iets wat geen mens hem ooit heeft voorgedaan: hij neemt 'Earthrise', een foto van de opkomende aarde, een beeld dat door velen beschouwd wordt als een van de meest invloedrijke beelden die ooit gemaakt zijn van onze leefomgeving.

Voor het eerst kon de mens *van buitenaf* een foto van de aardbol maken en reproduceren. Het zien van een halve aardbol was zowel bevreemdend als inspirerend. De ene helft was zichtbaar, de andere stak nog in de schaduw van de maan. Maar voor het eerst kon iedereen naar de aarde kijken zonder grenzen en andere menselijke constructies. De 'grote blauwe planeet' – zo genoemd omdat de oppervlakte van onze planeet voor meer dan 70 procent uit water bestaat – deed mensen naar adem happen. Ga maar na, en zoek het beeld 'Blue Marble' (letterlijk: blauwe marmer) maar eens op via een zoekmachine. Dat beeld (genomen op 7 december 1972 door de bemanning van Apollo 17) opende voor het eerst het perspectief op het *geheel* van onze planeet en vormde een impuls om de vertrouwde begrensde indeling van de aardbol te herbekijken.

Politicologen wezen daarbij op het hybride karakter van grenzen. Hoewel grenzen ontworpen worden als lijnen die ertoe dienen twee territoriale entiteiten van elkaar af te scheiden, blijken grensgebieden in de praktijk vaak transitiezones die twee werelden op sociaal-cultureel of economisch vlak verbinden. Onderzoek gaf aan dat grenslanden geen marginale, maar centrale rollen vervullen in zoektochten van staten naar gemeenschappelijke normen en waarden. Het 'ons' verschilt immers niet eenvoudigweg van 'het andere'. Door 'het ons' en 'het andere' te omschrijven, geven overheidsvertegenwoordigers ook invulling aan verschillen en institutionaliseren ze die in overheidspraktijken aan beide zijden van een staatsgrens. In hun leven aan en met de grens ontwikkelen inwoners echter eigen methoden om of aan het opgelegde keurslijf van wetten en regels tegemoet te komen, dan wel het te omzeilen.

Dit nummer van *Tijd-Schrift*, dat helemaal in het thema 'Grenzeloos' van Erfgoeddag 2014 staat, gaat een stapje verder. De historische bijdragen geven duidelijk aan hoe veranderlijk de concepten 'grens' en 'grensland' door de tijd heen ingevuld werden door gezagsdragers en grensbewoners. De teksten die de tijdszone van de middeleeuwen tot de dag van vandaag omspannen en vaak ook het perspectief van de andere zijde belichten, bieden een verhelderend open vizier op de territoriale situatie van onze contreien. Deze kijk op en over grenzen door de tijd heen reikt erfgoedwerkers sleutels aan om het cultureel erfgoedverhaal verder of vernieuwend in te kleuren.

Marc Carnier belicht de parochiegrens. Bronnen die teruggaan tot de elfde eeuw geven aan hoe kerkelijke instellingen ongedefinieerde zones begonnen af te bakenen om belastingen te kunnen innen. De economische indelingen opgetekend in landboeken groeiden uit tot demarcatielijnen van lokale geloofsgemeenschappen die verrassend persistent bleken tegen latere centralisatiepogingen. Hoewel het Frans bestuur bijvoorbeeld de parochie-eenheid zo goed als afschafte door het land in gemeenten in te delen, bleken parochies in de praktijk enkel omgevormd tot entiteiten die binnen gemeenten functioneerden en dat nog steeds doen.

Michael-W. Serruys schenkt aandacht aan de achttiende-eeuwse verkeersinfrastructuur van Menen. Toen de stad aan het begin van de achttiende eeuw bij de Zuidelijke Nederlanden werd gevoegd, ontpopte ze zich tot één van de belangrijkste grensovergangen met Frankrijk. Serruys toont overtuigend aan hoe de ideologie van het mercantilisme, met haar obsessie voor de controle op handel, het grensconcept van zone naar lijn omboog. Douanerechten konden het meest effectief verzilverd worden door het aantal grensovergangen te verminderen. Het Meense stadsbestuur was zich ervan bewust dat de ligging van de stad aan een grensovergang passerende handelsstromen genereerde. Ze wilde de welvaart die dit met zich meebracht veilig stellen en beïnvloedde daartoe de vorm van wegennetwerk in de omgeving.

Aan de hand van Franse kranten probeert Saartje Vanden Borre grip te krijgen op het gebruik van de Frans-Belgische grens door de half miljoen Belgische werkers die in de tweede helft van de negentiende eeuw uitweken of pendelden naar Frans-Vlaanderen. De auteur illustreert mooi hoe de opkomst van de Franse natiestaat onder meer een territoriaal indelingsprincipe voor haar bewoners en de legitimiteit van de grensregio in de Franse republiek aan belang deden winnen. De perceptie in Franse kranten over de brede waaier aan afwijkende praktijken die Belgische werkers beoefenden, loog er niet om. De berichtgeving duidde hoe Belgen problemen hadden met ordehandhaving, geen gehoor gaven aan het Franse uitwijzingsbeleid, en opportunistisch hun voordeel haalden uit pendel- of smokkelactiviteiten.

De bijdrage van Rob Belemans handelt over een recent gevolg van de ontgrenzing van Vlaamse dorpen: taaldiversiteit. Na een inleiding over het Vlaamse taalbeschavingsoffensief van na de Tweede Wereldoorlog en de hiermee min of meer verbonden *dialectrenaissance*, reflecteert de auteur over de wijze waarop heemkundigen vandaag talig erfgoed kunnen benaderen. Heemkunde bedrijven in en over open gemeenschappen behoeft niet langer een focus op één traditioneel dialect, maar vraagt aandacht voor taalinvloeden die de dorpskern binnenkwamen en voor de communicatiestromen die dorpsbewoners met de wijdere wereld verbonden.

Bram de Ridder en Tom Vermeersch sluiten dit themanummer af met een bijdrage over de Staats-Spaanse linies aangelegd tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648) en de Spaanse Successieoorlog (1701–1713). De auteurs geven aan dat de grenslijn die getrokken werd in het Verdrag van Munster niet meer dan een natte grenszone ergens in het Zwingebied kon omvatten. De territoriale scheiding is sindsdien grotendeels bewaard gebleven. In het recente erfgoedproject 'Forten en Linies in Grensbreed Perspectief' werd de erfgoedwaarde van de linies via grensoverschrijdende provinciale samenwerking hersteld zodat ze in de nabije toekomst een toeristische bestemming kunnen krijgen. In dit geval kreeg de grens dus een radicaal andere invulling. Eens een frontzone, vormt zij nu een schoolvoorbeeld van samenhang.

De bijdragen in dit nummer tonen dat grenzen allerlei functies vervullen. Soms zijn ze nuttig, bieden ze veiligheid en duidelijkheid, kansen tot ontwikkeling, of worden ze gekoesterd. Dit geldt ook voor de grenzen tussen onroerend, roerend, immaterieel en digitaal erfgoed, tussen 'Vlaams' of 'Belgisch' erfgoed, tussen erfgoed(zorg) in steden, regio's, provincies, landen, continenten of tussen behoud en beheer, publiekswerking en onderzoek.

Net als de *Earthrise*-foto bieden deze bijdragen maar een deel van het verleden en van het cultureel-erfgoedverhaal. Er gebeuren allerlei zaken achter de schermen, rond registratie, klimaatbeheersing, behoud, beheer en onderzoek; allerlei koesterende activiteiten die geduldig worden uitgevoerd, dag in, dag uit, jaren na elkaar; zaken die het publiek doorgaans niet te zien krijgt, omdat ze meestal plaatsvinden in afgegrensde – niet zomaar toegankelijke – zones. Erfgoeddag is de ideale dag om te tonen hoe belangrijk al dat werk achter de schermen is om voor het cultureel erfgoed te zorgen. Hoe belangrijk de blijvende en hopelijk sterkere steun is van volksvertegenwoordigers en ministers om dit op een zorgzame, duurzame en maatschappelijk relevante manier te doen. Met dit themanummer hopen wij u alvast te kunnen overtuigen van het belang van overdracht en grensovergangen tussen verleden, heden en toekomst.

Machteld Venken en Roel Daenen
Namens de redactieraad